

ERASMUS ISKOLAI KÖNYVEI.

(Befejező közlemény).

III.

Erasmusnak fentebbi műveihez sorakozik a «*De duplici copia verborum ac rerum*» két könyvben, melyet 1512-ben, angolországi tartózkodási idejében, Colet Jánosnak, a Sz. Pál-templom dékánjának iskolája számára írt. Az anyagot munkájához már régebben összegyűjtötte volt, de annak kellő elrendezésére még sok fáradságot kellett volna fordítania és több író műveit át kellett volna néznie. Ezért nem is volt szándéka még akkor kiadni, de mivel neszét vette, hogy elnagyolt dolgozatát avatatlan kezek akarják kiadni, még egyszer át nézve és kijavítva maga bocsátotta közre.

A *Copia verborum ac rerum* tulajdonképen stilsztika. Erasmus különböző formulákat állít össze, hogy ezek mintegy mintaképek gyanánt lebegjenek a tanulók előtt. Előtte legfőbb becsben a gondolatok és kifejezésekben dús beszéd áll, mely azonban csak kevés embernek sajátja. A legkiválóbb íróknál található arra példát, hogy miképen lehet valamit a legnagyobb velősséggel, de arra is, hogy miképen lehet bőbeszédűleg kifejtetni. A régiek közül ily nemű gyakorlatok nyomaira Vergiliusnál, Apulejusnál, Quintilianusnál akadunk. Ciceró gyakran versenyzett Rosciussal, az ő mimus barátjával, hogy melyikök tudja ugyanazt a gondolatot változatosabban kifejezni.

A beszédbeli tobzódó bőséget sokan elítélik, de a tanítónak számolnia kell azzal a körülménnyel, hogy az ifjak szárnypróbálgatásában a dagályosság lépten-nyomon előfordul; ezt a hibát azonban később többnyire el is hagyják; ellenben a szüksézsavúságon segíteni nem lehet. Erasmus szabályai tehát azt célozzák, hogy a növendék a dolog velejét minél rövidebben tudja előadni, úgy azonban, hogy még se hiányozzék semmi; más részt, ha szükség, bővebben is tudjon szólni ugyanarról a tárgyról a nélkül, hogy beszédjéből bármi is fölöslegesnek tűnhetnék föl.

A *Copia verborum* jobbára az úgynevezett «irálytan»-ra vonatkozó szabályokat öleli fel. A gyakorlás mikéntjére nézve az az ő javallása, hogy a tanulók többen álljanak össze, válasszanak ki néhány mondatot és azokat minél többféle alakban mondják el. A Krotoni Milo lebeg az ő szeme előtt, aki egy gondolatot kétszázféleképen is ki tudott fejezni. Ezen cél elérésére üdvös az is, ha a tanuló görög-ből latinra fordít, ha a verset átteszi prózába, a prózát meg más-más

méretű versekbe. Gyakorta kell forgatnia azon kiváló szerzők műveit is, akik a *dicendi copia*-ban kiválnak.

Erasmus utasításai kivált a mű első részében nagyon helyes észrevételeket foglalnak magukban a rokonértelmű szavakról, a szokatlan, költői, régies, elavult, idegen és divatos kitételekről. Majd a variálás módjaira tért át és sok, a latin nyelv legfinomabb sajátosságait felölelő megjegyzésben ad utmutatást a gondolatoknak minél változatosabb kifejezésére. Nagyszámú formulában a már *Colloquium*-ainál is említett módon egy-egy mondatot vagy kifejezést számtalan alakban mond el. A *perficiendi formulae*-ban efféle szófordulatokat találunk: «*absolvit, perfectit. Eccegi monumentum. Finem imposui. Finem dicendi faciam. Finit. Summam manum imposuit. Ad umbilicum ducit. Fastigium imponere*» és így tovább még tizennégyféleképen. A mű első részének tetemes részét foglalják el az efféle formulák, melyeknek száma mintegy kétszázra rúg.

A mű második részében (*Copia rerum*), mely az elsónél sokkal rövidebb, Erasmus arra ad utasítást, hogy miképen lehet a tételt részeléssel, az okok felsorolásával, a körülmények beszövéssel, kitérésekkel, a bizonyítékokkal, példákkal, idézetekkel, állatmesékkel stb. kifejtteni. Legérdekesebb a példák gyűjtését tárgyaló szakasz. Ebben Erasmus azt ajánlja az ifjunak, hogy olvasmányaiából különböző szempontok szerint gyűjtsön példákat, hogy mikor majd szónoki minőségben fellép, bő példatár álljon rendelkezésére. A bűnök és erények fajain kívül ilyen címek szerint lehet a példatárt megalakítani: *tisztes öregség, élénkség az öregeknél, öreges ifjak, szerencse, kiváló emlékező tehetség, hirtelen halál, önkényes halál, ékesszólás, alacsony sorsból felemelkedés, nagy testi erő* stb. Ilyenek még a következők is: *A népuralom jobb-e vagy a monarchia? Kiki a maga szerencséjének a kovácsa. Az öregségre legjobb utikészlet a műveltség* stb. Ha olvasás közben bármit is találunk, ami a felvett fogalmakra vagy mondásokra vonatkozik, mindjárt feljegyezzük. Ily módon jobban bevésődik elménkbe, amit olvasunk és az olvasásnak is jobban hasznát vesszük. Nincs a tudománynak egyetlen ága sem, amely — még a mennyiségtant és a fizikát sem véve ki — hozzá ne járulhatna az ékesszólás javára értékesíthető anyag gyarapításához. Egy-egy történelmi eseményt vagy mesét, vagy bármely tárgyat is többféleképen értékesíthetünk. Így Sokrates halálából nemcsak arra vonhatunk példát, hogy a derék ember nem fél a haláltól, hanem arra is, hogy az erény irigységet kelt föl másokban, továbbá, hogy a bölcsélet tanulmányozása inkább veszedelmet hoz reánk, ha nem alkalmazkodunk kortársaink életmódjához.

Az idézeteknek és anyagnak ilyen, különféle szempontok sze-

rinti összegyűjtéséről mondja *Feugère*,¹ hogy *Erasmus* úgy szólván rendelővényeket ír s mindenféle díszből egész raktárt halmoz fel. Azonban tartani lehet attól, hogy eszmék helyett csak a szavak lesznek meg. Ha az *Erasmustól* megjelölt címeket átnézzük, mintegy felírássos szekrénykéek előtt állunk, melyeknek mindegyikén egy-egy felírás mutatja, hogy ebben *állhatatlanság*, abban *fösvénység*, a harmadikban *okosság* stb. található. *Feugère*nek ezen inkább szellemes észrevételében van némi igazság, de van jókora túlzás is. *Erasmus* művének egyik részletéből akar ítéletet alkotni az egésznek értékéről. Nagyobb joggal hozható fel az az ellenvetés, hogy a műben kevés az egyéni észrevétel és analysis. Némi *sophistikus* íz is feltűnik nem egy helyen, midőn többször azt tanácsolja, hogy ugyanazt a dolgot az ellenkező felfogás szerint is vitatni kell.

Feugère-nél méltányosabban és egyszersmind a valóságnak inkább megfelelőleg ítél a «*De duplici copia verborum ac rerum*»-ról *Durand de Laur*, aki szintén kiemeli, hogy rendszeres kidolgozásról szó sincs benne, sőt emészthetetlennek jelzi a formulák és minták halmazát, de elismeri hogy hasznos utbaigazításokat lehet benne találni. «Az ifjuság haszonnal forgathatta ezt a repertoriumot, hogy megtanulja, miképen lehet egy gondolatot különbözőképen kifejezni . . . Szóval a *Copia*-ról írt könyv igazi fegyvertár az ékesszólás számára, csakhogy rosszul rendezett fegyvertár.»²

Kortársai a *Copia*-t mindamellettt elég nagy *tetszéssel* fogadták. Angolországi barátai *Colet* és *Cutbert Tunstall* londoni püspök rendkívüli becsben tartották. *Watson* Itáliából 1515-ben ezt írta *Erasmus*-nak: «Ebben az országban mindenki rólad beszél, kivált a legtudósabbak; hihetetlen, mily kapkodással veszik a *Copia*-t.»³ A francia *Gilbert Cousin* később aranykönyvnek nevezte. Nyomósabb azonban a többi korabeli franciáknak, kivált *Budeus*-nak a nézete, aki *Germain de Brie*-vel és *de Loin*-nel együtt nem sokat tartott róla. *Erasmus* ezeknek kevésbé hízelgő véleményére szintén elismeri, hogy műve középszerűen iskolázott emberekre nézve nagyon elvont. «Részemről meglegszem azzal az érdelemmel, hogy először én foglalkoztam ezzel a tárggyal, vagy legalább több gondal és alapossággal, mint mások».

*Erasmus*nak a *classikus* irodalmi műveltség terjesztésére írt művei közül a legnagyobb hatással a *Collectanea Adagiorum Veterum*

¹ Érasme: Étude sur sa vie et ses ouvrages. Paris, 1874. 420. l.

² *Durand de Laur*: Érasme précurseur et initiateur de l'esprit moderne. II. köt. 51. l.

³ Id. mű 52 l.

(Régi Közmondások Gyűjteménye) volt. Ha valamely irodalmi műnek hatását elterjedtségéről és közkedveltségéből ítélhetjük meg: akkor a világirodalom termékei közül kevés könyv versenyezhet E. «Közmondások Gyűjtemény»-ével. A Bibliotheca Erasiana c. bibliographiai munka I. vaskos kötete, mely Erasmus műveiből csupán az *Adagiorum* kiadásait foglalja össze, a Közmondások első alakjából 36 kiadást sorol fel; későbbi alakjukban, a mikor már ezredek szerint voltak felosztva, ötvenhét-szer jelentek meg; különböző íróktól készített kivonatok alakjában 80 ízben; az egyes közmondások közül a *Bellum* 81, a *Sileni Alcibiadis* 18, a *Scarabeus* 6 ízben. (Összesen 252 kiadás!) A kiadások között vannak német, angol, francia, olasz, spanyol fordítások is.

A *Collectanea Adagiorum* először 1500-ban jelent meg *Johann Philipp*nél egy párisi német könyvnyomtatónál; már ez az első kiadás nyolczszáznál több közmondást foglalt magában. 1508-ig még négyszer jelent meg ebben a terjedelemben, amikor már a *Közmondások*-nak új bővült alakja is közkinccsé vált. Az új bővült alak az *Adagiorum Chiliades* címet viselte, és Velencében Aldus Manutius-nál jelent meg 1508-ban. Az *Adagiorum Chiliades* egészen új műnek volt tekinthető. A *Collectanea* csak 818 közmondást foglal magában, ellenben az *Adagiorum Chiliades* 3260-at. «Az időnap előtt született torzalak»-ból tehát már egész óriás lett. Ha az előbbit még száraznak lehetett mondani, az utóbbit a gazdagság, sőt hosszadalmasság jellemezte. Az egyes közmondásokhoz fűzött magyarázatok sokszor egész értekezésekké bővültek, 2—300 sorral. Erasmus életében még tizenháromszor jelent meg ez a terjedelmesebb gyűjtemény; az 1534-iki és Erasmus életében utolsó kiadás 4151 közmondást tartalmazott.

Az iskolázás szempontjából igen jó szolgálatot tettek az *Adagiorum epitomé*-k, melyeknek sorát Hadr. *Barlandus* nyitotta meg 1521-ben, aki a görög és a latin nyelvet tanulók számára mintegy 1700 közmondást vett ki Erasmus nagy művéből, miközben nyomrólyomra követte forrását; csak azon közmondásokat mellőzte, amelyek egy iskolai könyvbe nem lettek volna illők. Erasmus ezt a szándékot helyeselte, mert műve eljuthatott azok kezébe is, akik a folio-kötetes művet nem szerezhették volna meg, és használhatóvá lett utazás közben is. Óvta *Barlandust*, hogy bölcs óvatossággal mellőzze az illetlen közmondásokat, vagy oly módon magyarázza, hogy a gyermek ártatlanságát ne veszélyeztessék.

Miből magyarázhatjuk meg azt a nagy szeretetet, amellyel Erasmus *Közmondásainak* gyűjteményét újra meg újra sajtó alá bocsátja és miből azt a rendkívüli kedvező fogadtatást, melyben kora tudós világa részesítette?

Erasmus kétségkívül úgy tekinthette ezt az alkotását, mint philologiai munkásságának legtökéletesebb nyilvánulását, és rendkívüli olvasottságának, szakadatlan buvárkodásának legigazibb eredményét és tárházat. Öntudattal jegyzi meg, hogy akik ezen a téren utána kísérletet tettek, bármennyire erőltették is az eredeti kutatást, kevésbé leplezhették el, hogy az ő vállaira támaszkodtak. Ettől eltekintve rendkívüli értéket tulajdonított a közmondásoknak úgy «stilisztika szempontjából, mint belső értékük szerint». Ha valakit a régiségre való tekintet befolyásol, arra nézve semmiféle ismeret régebbinek nem látszhatik, mint a közmondások. Ezekben mint symbolumokban a régieknek bölcelete majdnem egészen benfoglaltatik. A régiék az efféle mondásokat: «Ismerd meg tenmagadat», az égből eredőknek tekintették. Sőt a közmondások Aristoteles szerint a hajdani bölcelet maradványai, melyeket rövidségük és ünnepies díszök örökített át reánk? S van-e valami egyéb, ami hozzájárul a stilus ékesítéséhez, a közmondásnál, amely majd talpraesett szóképet foglal magában, majd csípősségével sebez, csattanós rövidségével meglep, újsága vagy régiesége figyelmedet megragadja, ingerlő homályossága az álmos olvasót is gondolkozásra ösztökéli. Plátó párbevezédeit közmondásokkal szőtte át. Plautus vígjátékai csak úgy duzzadnak a közmondásoktól, amelyeket a nép ajkáról vett. Terentius nem használ annyi közmondást, de nagyobb választékkal alkalmazza. M. Varro szatiráinak a tartalmát meg a címét is a közmondásokból vette. Vegyük el Cätullustól a közmondásokat és a költői báj egy részétől fosztottuk meg. Horatiusnak igen sok versora közmondásszerű vagy közmondás. Persius, Martialis és az ifj. Plinius szintén sokat köszönhetnek a közmondásoknak. Sz. Jeromosnak a műveiben több közmondást lehet találni, mint akár Menandernek a vígjátékaiban. A közmondásokkal fűszerezett előadás nemcsak a költőknek és szónokoknak, hanem a bölcseknek, prófétáknak kiváló sajátysága volt. A szentírásnak is kiváló alkotó elemei a közmondások.

Erasmus kortársait az *Adagiák* olvasásánál a rendkívüli tudomány, a nagy olvasottság, a régiék szokásainak, erkölceinek részletes ismerete töltötte el bámulattal. Majdnem kétezer görög verset idézett és fordított latinra. A bámulat alól a legtudósabbak sem vonhatták ki magukat. «*Budeus* a renaissance tudákos izlése szerinti nagyítással fejezte ki elragadtatását. A görög és latin Kellemek Iliasát, Minerva ékszertartóját, Mercurius sótartóját látta a műben». Germain de Brie-nek, egy másik franciának ítélete szerint «Ez a mű nemcsak előttem, hanem a tudósok ítélete szerint is a két nyelvben oly nagy jártasságot, oly terjedelmes olvasottságot, akkora kellemet és ékeszölást tüntet fel, hogy ha igazi értéke szerint és minden irigységtől menten akarjuk megítélni, elég annyit mondani, hogy Erasmus eb-

ben annyira felülmulta az irodalmi küzdőtér többi bajnokait, mint ahogy a trombita harsogása túlesz a fuvola hangján . . . Akik nem bámulják az *Adagiá*-t, azok vagy nem olvasták egészen, vagy pedig ha olvasták, akkor vakok az irodalmi kérdésekben». A feljebb említett *Barlandus* egyenesen isteni ihletet tulajdonít Erasmusnak. «Megjelenése óta annyira megtetszett majdnem az egész világnak, hogy néhány év alatt a leghíresebb könyvnyomtatóknál négyszer jelent meg». ¹ Az Aldus Manutiusnál Velencében megjelent kiadás még az Alpokon innen származó tudósokkal szemben oly rátartós olaszokat is elragadja és hódolatra készíti Erasmus iránt.

Az akkori és a jelenlegi kritika leginkább két dolgot hibáztatott az *Adagiák*ban. Erasmus nem rendezte az anyag összetartozása szerint a közmondásokat; ahelyett a tartalomjegyzékben csoportosította az egymáshoz fűződők címét. Azonban midőn később a kiadók tartalom szerint csoportosították anyagát, a mű elvesztette sajátos kellemét, amelynél fogva Budeus az *Adagiá*-t Alcinous kertjének nevezte volt. — A közmondás fogalmát sem helyesen határozta meg Erasmus. Szerinte ugyanis «a közmondás közszólás, melyet bizonyos finomság és újság jellemez». (*Paroemia est celebre dictum, scita quapiam novitate insigne.*) A nép szójárásából csak az olyan mondások sorolhatók ide, amelyeket régiségük és a bennük rejlő tanulság egyformán ajánl. Ezek a jóslóhelyek feleleteiből, a bölcsek mondásaiból, költők verseiből, a tragikusok és vígjátékírók darabjaiból keletkeznek. Némelyek a véletlen szülöttei; máskor egyes embereknek, népeknek, élő lényeknek erkölcei és természete szolgáltatott alkalmat a közmondások keletkezésére. ²

Ezen meghatározásból és magyarázatból látható, hogy Erasmus a közmondás fogalmát nagyon is kitágítja; ide sorozza ugyanis a szálló igéket és a szólásmódokat is. Ellenben kizárja a velős mondásokat, mesék tanulságát. Ily módon aztán a közmondások köre a végtelenig tágul.

Egyébiránt úgy a közmondások megválogatásában, mint a szövegük megrongáltságában menti Erasmust, hogy töretlen uton járt. A latin írók egyáltalában nem foglalkoztak a közmondások gyűjtésével; a görög írók közül ilyen irányú munkásságot többen fejtettek ki, így Aristoteles, Chrysippus, Cleanthes, Plutarchus, Zenodotus, Milo, Daemon, Clearchus. De mindezeknek a művei elzüllöttek, csupán Diogenianusból származó töredékek forogtak Erasmus kezén, de

¹ L. Durand de Laur, *Érasme* II. 48—49. 1.

² *Opera*, vol. II. 2.

azok is annyira megrongálva, megcsonkítva, hogy tanulmányozásuknak nem sok hasznát látta.

E hiányokkal szemben csak dicsérni lehet Erasmus eljárását a közmondások bő kifejtésében. E cikkecskékből általában véve három részt lehet megkülömböztetni. Az elsőben a közmondás magyarázatát találjuk; a másodikban a classikus írókból vett idézetek következnek, amelyek a közmondás használatát mutatják; a harmadikban arra ad utasítást, hogy minő esetekben használhatjuk kifogás nélkül. Itt van alkalma Erasmusnak, hogy a közmondáshoz fűződő magyarázatokban szellemes kitéréseket tegyen.¹

Erasmus művének rendkívüli fontosságára nézve ide igtatok egy részletet Feugère idézett művéből (L. 425. l.). «Egy mű sem volt alkalmasabb a régi világ ismertetésére és megkedveltetésére Erasmus művénél. Budéus philologiai remekműve az *As*-ről mélyebb tudományosságra vallott. Ez a görög és latin történelem leghomályosabb kérdéseinek egyikét világította meg, de mégis csak egyetlen egy pontra vetett fényt. Erasmus *Közmondásai* sokkal általánosabb érdekűek voltak. S még nem is a legfőbb bizonyítékot hozta fel könyve mellett, mikor előszavában a közmondások hasznosságát, továbbá a belőlük vonható erkölcsi hasznát, a stilus szépítésére gyakorolt hatásukat említette; s mikor kiemelte, hogy a remekírók megértésében becses segédeszközökül szolgálnak. A közmondásoknak az a kiváló tulajdonságuk van, hogy segítségükkel behatolhatunk az elmúlt korok művelődésének azon bizalmas részleteibe is, amelyeket a nagy írók gyakran elhanyagolnak... A közmondások, a történetíró és a moralista előtt szavahihető érme, melyeknek vésete megtartotta a kidomborodását... Erasmus nem foglalkoztathatta volna jobban roppant tudását, finom ízlését, sziporkázó szellemét. De nem akadhatott volna alkalmasabb tárgy sem, amely inkább felébreszthette volna a szkolasztikus oktatás nyögéből kibontakozó ifjúság szellemét».

Tartalom tekintetében az *Adagia*-val közeli rokonságban áll az *Apophthegmata*, azaz *jeles mondások* gyűjteménye. A bölcselők erkölcsi kérdésekről, az állam kormányzásáról, hadviselésről sok művet írtak, amelyeket azonban mindenki nem forgathat át. A régieknél *Theognis* és *Isocrates*, *Valerius Maximus* és *Julius Frontinus* szedték össze mint elszórt arany szemeket a megismerésre méltó szállóigéket. De valamennyi gyűjtő között legkiválóbb volt *Plutarchus*, aki Trajanus számára írt össze a jeles mondásokból egy jókora gyűjteményt. A régi írók közül *Plutarchus* az, akit Erasmus mintájának választ, sőt akinek jeles mondásait kevés híjával teljesen

¹ Feugère: *Érasme*, 424. l.

átülteti a latinba. Plutarchus nemcsak a mondások kiválasztásában tűnik ki, hanem azok magyarázásában is. Erasmus mindamellet nem fordítja szolgálilag mintaképét, hanem inkább követi. A mondásokban rejtlő értelmet kifejti; erre kivált a homályosabb helyeknél volt szükség. Néhol az értelmet hozzávetéssel kellett magának is kitalálnia a codexek megrongálódása miatt. Az egész munkát némileg magáévá tette azzal, hogy a görög szállóigéket bővebben kifejtette; néhol oda csatolta más írók magyarázatát is. Plutarchus gyűjteményén kívül más írók műveit is felhasználván, a régiek elmésségének teljes tárházát bemutatta. Az újabbaktól tartózkodott.

Mi volt Erasmusnak a célja ezzel az igazán hatalmas gyűjteménnyel? A régiek életfelfogásának és filozófiájának e morzsáit korán és játszi módon akarja becsepegtetni az ifjak lelkébe. A mondásokban nyilatkozó derűvel megakarja könnyébbíteni a tanulás nehézségét. «Sokkal jobb az iskolában a gyermekeket efféle tételekben gyakorolni, mint útszéli, szellemtelen tárgyakkal, melyek még a latin nyelv titkainak feltárására sem alkalmasak». (IV. kötet 91. lap.) Csakhogy a *tanító mutasson rá azon módokra, amelyek segítségével a rövid mondás értelme kifejthető és tudjon komoly tartalmat kivonni abból is, ami tréfás értelemmel fordul elő.* Kivált Socrates, Diogenes és Aristippus jeles mondásait tartja az ifjuság számára valóknak, mivel különösen ezek tűnnek ki elmésségükkel. A jeles mondásokat, hogy mindig kéznél legyenek, könyv nélkül is meg kell tanulni.

Az *Apophthegmata* 1531-ben jelent meg és rendkívüli sikert aratott, úgy hogy az első kiadást nagy hirtelen szétkapkodták. Ez a feltűnő eredmény arra ösztönözte Erasmust, hogy gyűjteményét még tovább bővítse. Így jelent meg újból e műve a következő évben a VII. és VIII. könyvvel bővítve. Jellemző tudósunk eljárására, hogy ebben a művében sem szabta magát bizonyos sorrendhez; rendkívüli türelemmel szedte össze a gyöngyszemeket, de már ahhoz nem volt türelme, hogy összefűzze. Egyébiránt az anyag milyensége nem is követeli meg a szoros rendet.

Kevesebb értékű műve volt emennél a *Similitudines* (Hasonlatok könyve). Erasmus a Közmondások gyarapítása végett Aristoteles, Plinius és Plutarchust átnézvén és Senecát javítván, kijegyezte magának a hasonlatokat. Nem akart belőlük teljes gyűjteményt készíteni, hanem inkább csak ösztönözni akarta művével az ifjakat a hasonló munkára. Nem is elégedett meg mindig a hasonlatok feljegyzésével, hanem itt-ott találóan mutatott példát használatukra nézve is.

Mindazáltal Budeus megjegyzése szerint ezen könyve nevének és szellemének nagyságához nem volt méltó. Itt még azt sem tehette

meg, hogy sziporkázó szellemének szikráival ékesítse az anyagot. Egyébiránt maga is csupán az összegyűjtésben és magyarázásban kifejtett fáradságát kívánja érdemül betudatni. Némileg megcsalta a sejdítése, mikor ezt a munkáját mintegy a közmondások záródíszének tartotta.

Csak a körülmények kényszerének engedve adta ki 1534-ben «*Epitome in elegantiarum libros Laurentii Vallae*» c. művét. Ennek történetét így adja elő: körülbelül tizennyolc éves korában egyik tanítója kérésére Valla Lőrinc *Elegantiae* c. művéből a gyengébb tehetségű tanulók számára egyes részleteket kiszemelt és ezt a kivonatot, melynek kinyomatására sohasem gondolt, átadta az illető tanítónak. Ez a kivonat Erasmus tudtán kívül Paraphrasis címmel sajtó alá került, noha inkább csak gúnyból lehetett volna paraphrasisnak nevezni, voltaképen csak a *Kivonat* név illethette meg. De nemcsak ez a méltatlanság esett meg a könyvvel, hanem az is, hogy az illetéktelen kezek az összetartozó részeket egymástól elszakították, itt-ott idétlen betoldásokkal természetét megváltoztatták. Még a rokonjelentésű szavakat is, melyek a különböző szók fogalmi egyezésének megvilágítására voltak egymás mellé állítva, elválasztotta egymástól az értelmetlen kiadó. Mivel a munkát, mely a feljebbiek szerint tudtán kívül került az ifjuság kezébe, meg már nem semmisíthette, mielőtt a francia könyvnyomtató harmadszor is közrebocsátotta volna, legalább feltünőbb hibáitól megtisztítva adta a sajtó alá és így az ifjuság használatára. A munka ebben a kiadásában nyelvtani alakoknak, szólamódoknak, főképen pedig rokonértelmű szavaknak vagy egyes szók értelmének szótár alakban való magyarázata.

Éppen csak felemlítjük összes művei között «*Libellus de octo orationis partium constructione*» c. kisebb dolgozatot. Voltaképen Lilius Vilmos írta Coletnak londoni iskolája számára. Erasmus a könyvet Colet kérésére átnézte és nagyrészt saját belátása szerint átalakította. Minthogy még sem tarthatta egészen a maga munkájának, névtelenül tette közzé. Egyébiránt e mű inkább az esettannak nagyon összevont kézikönyve.

Nem szoros értelemben vett iskolai könyvnek szánta, de mégis hosszú időn át annak használták a *Civilitas Morum*-ot. Ennek bevezető soraiban Erasmus a nevelést nem annyira hosszas megfontolással, mint inkább ötletszerűleg négy ágra osztja: a *vallás-erkölcsi, értelmi, gyakorlatias* (ut ad vitæ officia instruatur) és *formalis* nevelésre (ut tenellus animus a primis statim ævi rudimenti civilitati morum assuescat). A *Civilitas Morum*-ban a nevelés ezen negyedik ágának kifejtését választotta feladatául.

Igaz ugyan, hogy a nyugodt testtartás a lélek nyugodtságától függ, mindazonáltal a tanítók nemtörődömsége miatt gyakran előfor-

dul, hogy a külömben derék és tudós férfiak is hiányával vannak a külső megjelenésben rejlő kellemnek. Ezzel menti, hogy ily csekély fontosságú tárggyal is foglalkozik. Ha a férfiakhoz is illik a nyugodtság, a külömben, taglejtésben és ruházkodásban való illendőség, még inkább illik a gyermekekhez a teljes szerénység, ezek között is kivált a nemesekhez. Nemeseknek tartandók pedig mindazok, akik lelküket a nemes művészetekben kiművelik. Hadd festessenek mások pajzsukra oroszlánt, sast, bikát, leopárdot, sokkal igazibb azok nemessége, akik címer helyett az elsajáttított szabad művészeteket mutathatják föl. (Civ. Morum, Op. I. 1033. C/D.)

A tudomány becsének eme nyomatékos kiemelése után tér át ama követelményekre, melyeknek figyelemmel tartását egy jól nevelt gyermektől a külső magatartásban elvárhatjuk. Erasmus Civ. moruma a testtartásról, a ruházkodásról (de cultu), a templomban való viselkedésről (de moribus in templo), az étkezésnél divó szokásokról (de conviviis), a társas érintkezésben (de congressibus) és játékban (de lusu) szem előtt tartandó szabályokról szól. Ezen kérdésekben az ifjúságnak adott tanácsokból a sokat tapasztalt és tömérdek helyen megfordult bölcs férfiura ismerünk, ki az ifjúságot a társadalmi életben divatozó szokások ismeretébe is be akarja vezetni, hogy annál inkább tudjon boldogulni, «Aki a nép közül, talán ép paraszt sorból került ki, annak még erősebben kell törekednie, hogy amit a szerencse tőle megtagadott, azt finom modorával pótolja. Szüleit vagy hazáját senki sem választhatja meg önmagának, de tehetségét minden egyes kiművelheti és szert tehet a társadalmi érintkezés szabályaira. (Op. I. 1044. A.)

A művecske nemcsak azért fontos, mivel E. finom megfigyeléséről nyújt tanúságot, hanem művelődéstörténeti szempontból is. Sok olyan XVI. századi szokással találkozunk itt, amelyek már régen divatjokat multák, s amelyeknek egy részét már a XVII—XVIII. századokban is elavultaknak tekintették.

Némely pædagogusoknak azt a vádját, mintha E. az illendőségből mondott hazugságot javallaná, a művecskéből alig lehet igazolni. A megróvásra talán az adott alkalmat, hogy a gyermekeknek azt tanácsolja, hogy mikor a felnőttek társaságában trágár beszédet hallanak, ne mosolyogjanak, se a homlokukat össze ne ráncolják, hanem öltsenek oly arckifejezést, mintha nem hallották vagy nem értették volna. (Op. I. 1040. D.) Egy másik helyen óvja a gyermekeket a kíváncsiszkodástól; ha mégis valami olyast látnak vagy hallanak véletlenül, amit gyermekeknek látni vagy hallani nem volna szabad, tegyék magukat, mintha semmit sem vettek volna észre. (Op. I. 1042. D.) Ezek azon helyek, amelyeket leginkább hibáztatnunk lehetne. Ezekkel szemben felemlíthető, hogy mindenütt az előzéknységet, má-

sok, kivált az öregek és feljebbvalók iránti tiszteletet hangsulyozza, azonkívül több helyen nyomatékosan ajánlja a vallásos buzgóságot.

A régiek a Civ. Morum hibáit kevésbé vették észre, ellenben jó tulajdonságait azzal ismerték el, hogy iskoláikban mintegy 200 évig alkalmazták. Magyarország iskoláiba is utat talált már a XVI. században, amint később látni fogjuk.

Nem kevés érdemet szerzett Erasmus magának a *görög nyelv és a görög irodalom termékeinek terjesztése* által is. Midőn 1492-ben Párisba érkezett, csupán egyetlen tudós volt ott, aki némileg törte a görög nyelvet, de arra, hogy az ifjúságot görögre tanítsa, nem volt alkalmas. Erasmus, hogy a görög műveket figyelmesebben olvassa, egész csoport apróbb művet lefordított a görög nyelvből. Fordításai sorát Libaniussal kezdette, majd sokkal nehezebb feladattal birkózott meg Euripides Hecuba-jának és Iphigeneia Aulis-ban című művének fordításával, amiben a költői nyelv, a régiesség, a tragikus homályosság, a rövidség, a karok, a rendelkezésére álló szöveg megrongáltsága, a kéziratok hiánya rendkívüli nehézségeket gördítenek útjába. A görög írók közül kivált Lucianus szellemét érzi közeli rokonságban levőnek a maga lelkével, azért ennek párbeszédei közül sokat lefordít. A XVI. század első tizedének tudós közönsége nagy kíváncsisággal kapkodja el az apróságokat, s vágyva vágyik, hogy a szeme előtt feltáruló új gondolatvilágba az eredeti nyelv segítségével jusson be. Erasmus ennek a kívánságnak akar szolgálni, mikor *Gaza Tódor görög nyelvtanából* két könyvet lefordít és 1518-ban közzéteszi. Rendszerénél, egyszerűségénél fogva ezt a nyelvtant ítélte a legalkalmasabbnak arra, hogy a tanulót a görög nyelv elemeibe beavassa. E. maga is hozzájárult, hogy a könyv annál használhatóbb kézikönyvvé válhassék; ugyanis a címekeket elkülönítette s ahol szükségesnek mutatkozott, rövid betoldásokkal mozdította elő az érthetőséget. Változtatást egyébiránt a könyvön nem tett, csak a nyilvánvaló hibákat javította ki. Cæsarius János kölni tanítóhoz intézett ajánló levelében (1516.) örömmel említi, hogy a görög irodalom új életre kap s nagy reménykedéssel várja, hogy a görög nyelv által a többi tudományok is virágzásnak fognak indulni.

Erasmus, azaz Gaza görög nyelvtana ma meglehetősen száraznak fog feltűnni; nagy fogyatkozása volt az is, hogy mondattana egyáltalában nem volt. De összehasonlítva az azon korbéli hasonló célú könyvekkel, megállja a helyét. Fontossága pedig abban áll, hogy lényegesen hozzájárult a görög nyelvnek Németországban és Németalföldön való terjesztéséhez. A görögből való fordítással e nyelvtan megjelenése után sem hagyott fel, sőt ezután fogott Plutarchus műveinek fordításához, melyekben kivált az erkölcsi elvek voltak rá megragadó

hatással. Később Galenusnak, Isocratesnek és Xenophonnak fordította le néhány kisebb művét, azonkívül sokat fordított a görög szent atyák irataiból is.

A felsorolt művek különösen az iskolák számára készültek, de Erasmus kiadványainak és műveinek még igen tekintélyes része célzott arra, hogy a klasszikus műveltség, a régi világ eszméi utat találjanak az iskolákba. Hogy munkálkodása minő hatással és minő eredménnyel járt kortársaira, azt hadd bizonyítsa egyik kortársának, Beatus Rhenanusnak nyilatkozata, aki Erasmus munkájáról V. Károly császárhoz írt levelében következőleg nyilatkozott: «A tudományok Német és Franciaországban rendkívül elhanyagolt állapotban voltak. A latin nyelvet alig egy vagy két ember ismerte igazán, görögül nem tudott senki; de ime alig hogy a *Közmondások* és *Copia verborum et rerum* megjelentek, mint ahogyan a nap megjelenik a felhők között, a nyelvtudomány egyszerre lendületnek indult. Egyszerre egész sereg apró könyv jelent meg, amelyek alkalmasak voltak, hogy a fellendülést elősegítsék». Maga Hermolaus is, Velence díszje, sokat köszönhetett a Gaza-féle nyelvtannak. Nagy eredményt ért el Erasmus különösen aza azzal, hogy tanácsaival elősegítette a löweni három nyelvű kollégium megalapítását. Ebből mint a trójai fa-lóbból számtalan, a nyelvekben nagy jártassággal bíró tudós került ki. Ez a nagy hírvű iskola magára vonta I. Ferenc francia király figyelmét is, aki Párisban Erasmus tanácsai szerint egy hasonló intézetet akart alapítani, s ha a kedvezőtlen körülmények meg is akadályozták Erasmusnak Franciaországba való utazását, a tanárokat mindazonáltal kinevezték. E szerint Erasmusnak abban is nagy érdeme volt, hogy a tudományok Franciaországban elterjedtek.

«Mikor a *Közmondások* gyűjteményét közzétette, bizonyos tudósok részéről ezt a szemrehányást kellett hallania: 'Erasmus, elárulod titkainkat'. De hiszen ő fel is akarta tárni a tudomány kincseit az egész világnak, hogy belőlük mindenki tudományos képzettséget merítheszen. Minő szűkkeblűséget árult el ezzel összehasonlítva azon itáliai, aki mikor látta, hogy Aldus Manutius Euripides és Sophocles műveiről a görög magyarázatot közzétenni készül, így szólt: «Óvakodjál ezt tenni, mert félni lehet, hogy a barbárok ezeknek a segédeszközöknek a birtokában otthon maradnak és kevesebb idegen jön Itáliába!» Nem volt oly alsóbb rendű munka, amelyre ez a nagy ember rá ne szánta volna magát a tudományosság érdekében... Valóban nehéz volna még egy oly férfit megnevezni, aki többet tett volna a tudományosság érdekében.*

* Az egészet l. Durand de Laur-nál. II. 96.

A nagy tudós hatásának szemléletétől elragadott kortárs dicsőítő nyilatkozatával be is rekeszthetnők jelen sorainkat; azonban önkénytelenül merül fel az a kérdés, hogy vajjon ha Erasmus ily rendkívüli befolyást gyakorolt szelleme hatalmával egész Európára, ki volt-e vonva hazánk e hatás alól? Ennek a kérdésnek a kutatása kivált a magyar olvasó részéről talán nagyobb érdeklődésre is számíthatna. Mindazonáltal le kell mondanunk mostanra e feladat megoldásáról minthogy egy cikkecske befező része nem megfelelő tér egy ily kérdés kifejtésére. Legyen elég rámutatni arra, hogy Erasmus magyarországi egyénekkel is tartott összeköttetést. *Kassai Antoninus János* mint kitűnő orvost dicsőíti, akiben jobban bízott, mint akár egy öreg tapasztalt orvosban. *Thurzó Eleknek*, a királyi kincstárosnak ajánlja 1525-ben Plutarchusnak «*A haragról*» és «*A kíváncsiságról*» szóló műveit, melyeket latinra fordított volt. Az imént említett *Kassai Antoninus János* volt az, aki *Thurzó Eleket*, mint olyan főurat emlegette Erasmus előtt, aki a tudomány művelői iránt kiváló hajlammal viseltetik és aki a királynak is nagy kegyét élvezte.¹ Később 1526-ban Galenus műveiből lefordítván három darabot, ezeket azon céllal, hogy az ifjakat az orvosi pályára buzdítsa, *Kassai Antoninus Jánosnak* ajánlotta.² Összeköttetésben állott még *Brodarics István* püspökkel³ és *Oláh Miklóssal*.⁴ Ezek azonban csak levélben kötött futólagos ismeretségek maradtak, csak *Henckel Jánossal*, *Mária királyné* udvari káplánjával kötött ismeretsége mondható fontosabbnak.

Erasmus némi hatást a magyar iskolaügyre is gyakorolhatott; legalább abból, hogy néhány művét Magyarországon is lenyomtatták, erre lehet következtetni. Így jelent meg a *Civilitas Morumnak Hadermaristól* kérdésekre és feleletekre öntött alakja Debrecenben 1591-ben *Csáktornyai János* kiadásában és *Kolozsvárt* a *Heltai-féle* sajtóban. Latinul és magyarul nyomtatották ki *Szebenben* 1596-ban és 1598-ban. A *Közmondásokból* egy kivonatot «*Epitome Adagiorum*» címmel *Honter János* tett közzé. Ezen kiadásban a közmondások *ábécé*-rendben voltak felsorolva s két csoportba voltak rendelve, t. i. előbb jöttek a görög és azután a latin közmondások, a görög közmondások latin fordításukkal, a latinok 1—2 sornyi magyarázattal.⁵ — A *Beszélgetések Vincze György* kiadásában megjelentek 1701-ben Debrecenben «*Colloquia aliquot familiaria, in usum puerorum linguae Lat. studio*

¹ Opera IV. 58—59.

² Opera I. 1047—48.

³ Epistolarum opus... Kiad. 820. lo.

⁴ Epistolarum opus 994.

⁵ Bibliotheca Erasmi I. 399 l. Szabó K. Régi M. Könyvt. 5. l.

orum selecta» címmel 48 levélben.¹ — A *De ratione Studii*-t Comenius 1652-ben Sárospatakon Fortiusnak egy hasonló c. művével egygyé fűzve adta ki.² Az *Enchiridion Militis Christiani*-t 1668-ban Schnitzler Jakab szebeni gymn. tanár Szebenben előkelő magyar ifjakkak ajánlva adta ki.³

A lőcsei ág. ev. gimnáziumban az 1589. évi tanulmányi rend és iskolai törvények szerint a Civilitas Morum a III. osztály latin írói közé volt felvéve. Ezzel együtt tanulták Ciceró leveleit és Mosellanus Pædológiáját.⁴ Így lehetett ez más iskolákban is; ennek a kutatását azonban más alkalomra kell fentartanom.

PÉTER JÁNOS.

A NÉPISKOLAI IFJUSÁGI KÖNYVTÁRAK KÖNYVJEGYZÉKE S A KÖZÉPISKOLÁK.

Bizonyára figyelemmel kísérték e lapok olvasói a kultuszminiszter egyik legutóbbi rendeletét (Hiv. Közlöny, 1904. szept. 1.), mely a népiskolai ifjusági könyvtárak ügyét országosan rendezi, s az ország valamennyi állami népiskoláját jól megválogatott ifjusági könyvtárral látja el.

Ez intézkedés igazi fontosságát — bármi meleg méltánylással fogadta is a közvélemény — ma még hozzávetőn sem mérlegelhetjük: oly komoly s jövődő eredményeiben annyira mélyreható az. Az első írtó ekenyom ez egy évtizedek óta elhanyagolt parlagon, amin eddig, ha termett is egy-két szép virág s gyümölcsöző fa, aránytalanul több volt a gaz és a bogács. Most művelés alá kerül, s a gazda jó szeme meglátja s kiirtja belőle a gyomot. Csak ha a mai s a jövődő egy-két gyermekgeneráció férfúvá nő, s a tanúltságán, érzése meg gondolatvilágán meglátszik majd azoknak a jó könyveknek a hatása is, amit az iskolájuk adott a kezükbe; csak akkor láthatjuk majd igazán Wlassics és Berzeviczy intézkedéseinek igazi becsét.

Több, mint ötfélszáz könyvet s füzetet sorol fel e jegyzék; valamennyi csak a *Népiskolai Könyvtár-bizottság* komoly s gondos kritikája után került ide. Sok-é ez a szám ifjusági irodalmunk termeléséhez képest vagy kevés, arról talán lehet vitatkozni; a bizottság a mai ifjusági irodalomnak úgyszólván minden szóba-kerülhető munkáját

¹ Szabó K. Id. m. 559. l.

² Szabó K. Id. m. 213 l.

³ Szabó K. Id. m. 317. l.

⁴ A lőcsei ág. ev. gimn. tört. 1896. l.